

valóban a honismereti mozgalom szolgálatában telt, telik, hiszen a néprajz is honismeret, a csángók érdekében végzett munka, a sorsukkal való foglalkozás is az. Amikor elküldi egy-egy moldvai barátom valamelyik írását, hogy stilizáljam az irodalmi nyelv szabályai szerint, vagy mikor a Moldvai Magyarság folyóirat számára ismertetem a Budapesten megjelenő, csángó magyarokkal foglalkozó könyveket, az szerintem mind honismeret. Krisztusi ideig, 33 évig voltam a Honismeret folyóirat szerkesztője, aztán több mint tíz évig a szövetség elnöke, most tiszteletbeli, benne vagyok a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságában, ilyen értelemben benne vagyok a mozgalomban. Sajnos itt, Erdélyben nem sikerült megszervezni a honismereti munkát, bár próbálkoztam a Székelyföldön is, de ilyen szerveződés Romániában egyetlenegy van – tudomásom szerint – Nagyváradon, a Partiumi Műemlékvédő és Honismereti Egyesület. Itt, a Székelyföldön Egyed Ákos professzor kezdte el hajdan, de nem lett egy, nemcsak a tudósokat, hanem amatőr helytörténészeket is felölelő szervezet.

– *Mivel foglalkozik, milyen témán dolgozik?*

– Minden munkát – nyolvan felé közeledve – „talán utolsó”-nak érzek. Most olyan monográfián dolgozom, amelynek az a munkacíme, hogy „Az első csóktól az első gyermekig”. Ez a moldvai csángóknál több mint ötven év alatt gyűjtött, a párvalasztásra, lakodalomra, a családi életre, a gyermekszülésre és gyermeknevelésre vonatkozó anyagaimnak monográfiává való feldolgozását jelenti, ami nem könnyű. Hajdanában, sorsukat megismerve, az átlagost talán meghaladó személyes kapcsolataim révén valószínűleg többet tudtam meg tőlük és róluk, mint egy pár napos, vagy akár néhány hetes „kiszállás” alatt, mégis számos olyan kérdés adódik most a feldolgozás során, amit feltennék, de már nincs kinek, mert azok a régi emberek már elköltöztek az élők sorából. Tehát nehéz elvarrni a szálakat, de el kell varrni, és előbb-utóbb elkészül a monográfia.

Oláh-Gál Elvira

Aki versenyt fut az idővel

*Beszélgetés Csoma Gergely szobrászművésszel**

Küldetéses ember, aki életművével, egész valójában a csángó magyarság ügyét szolgálja, szembeesülve a múltó idővel. Köszöntöm Önöket! Csűrös Csilla vagyok, vendégem Csoma Gergely szobrász, fotóművész.

– *Fényképész, szobrászművész, néprajzi gyűjtő, szépíró, tanító. Ki mindenkit tisztelhetek Önben?*

– Ez mind én vagyok, ezt a moldvai világ hozta ki belőlem. Én eredetileg azt hittem, hogy csak szobrász leszek, lelkesen jártam a Képzőművészeti Főiskolára egészen addig, amíg egy nyári szünetben ki nem jutottam több évnyi gyimesi mászkálás után Moldvába. A gyimesi csángóktól hallottam azt, hogy léteznek az ezeréves magyar határon túl is csángók, de ezek már oláh viseletben járnak, nem beszélnek hibátlanul a magyar nyelvet, az oláhokhoz húzódnak. Sok rosszat mondtak róluk, s ettől hihetetlen vágy ébredt fel bennem, hogy megismerjem őket. Beültem a Széchényi Könyvtárba, ott elolvastam Domokos Pál Péternek, Lükő

* Elhangzott a budapesti Kossuth Rádióban 2018. július 7-én. (A szerk.)

Pusztinai gyerekek (Csoma Gergely felvétele)

Gábornak, Mikecs Lászlónak a könyvét, aztán később úgy alakult az életem, hogy Lükő Gábort is, Domokos Pál Pétert is személyesen megismertem. Domokos Pál Péterrel szinte apa-fiú kapcsolat jött létre közöttünk. Péter bácsi emberi példaképem is. Tőle kaptam az első komoly magnetofonomat. Nagyon érdekelt a népi gyógyászat világa, a népi varázslásoknak a világa, az archaikus imáknak, a ráolvasó verseknek, a népmeséknek az elevenisége, amit én élőben kaptam Moldvában. '77-ben még szinte minden faluban népviseletben jártak.

A kislánykák olyanok voltak, mint tömörített, kicsi csángó asszonykák, lepelszoknyában, fehér szőttés inggel, mezítláb, piros kendővel a fejükön, koromjellel a homlokuk közepén, ami az igézéstől védte meg őket. Én ebbe a moldvai világba szerettem bele.

– *Az első szerelem Erdély iránt mikor lobbant fel?*

– Édesapám székely ember. A székely nagyapám – öten vagyunk fiútestvérek – állandóan oltotta belénk azt a hatalmas büszke öntudatot, hogy mi nem akármilyen magyarok vagyunk, hanem székelyek. A székely nemzetben belül is lófő székely családból származunk, ami azt jelentette: a család olyan tehetős volt, hogy háborúban egy lovas katonát köteles volt a saját pénzén kiállítani, 3 napi étellel, teljes fegyverzetrel csatába küldeni. És ami még csodálatos, hogy Kőrösi Csoma Sándor unokatestvéri ágából származom. Így nőttem föl, hogy rengeteget jártam ki Csutak Róza nagymamámhoz, meg székely nagyapámhoz. A másik nagyapám meg temesvári volt, részt vett a Bánáti Köztársaság kikiáltásának az előkészületeiben, ezért el kellett menekülnie, egy halálos ítélet lebegett a feje felett, ezért ötven évig nem tehetette be a lábát Romániába.

– *Akkor igazából, ha most felcsendül Kodály „Székely fonó”-ja, az egyfajta tisztelgés a székely ősök előtt is?*

– Igen, például, amikor a műhelyemben dolgozom, akkor hihetetlen örömmel és boldogsággal éneklek. Én egy népdaléneklő ember vagyok. Naponta minimum 8–10 népdalt

éneklek. Ez nekem egy lelki szükséglet, akár bánatom, akár örömöm van, én állandóan éneklek. Néha még színpadon is előfordul ez a merészség.

– *Hogy lett szobrász magából?*

– Műbútorasztalos voltam, egy idő után az a vágy ébred fel bennem, hogy ne csak bútorokat készítek fából, hanem faragjak is. A különböző csodálatos színű, állagú fák iránti szeretet egyre inkább faragásra kényszerített, elkezdtem mintázni, rajzolni. Mindig is rajzoltam, gyerekkoromtól kezdve, kicsi állatfigurák, emberfigurák kerültek ki a kezemből, végül felvételt nyertem a főiskolára. Szabó Ivánnak, Somogyi Józsefnek lettem a tanítványa, de a legtöbbet a Kiss László nevű gipszöntőmestertől tanultam, aki egy életen keresztül samesza volt Pátzay Pálnak, Kerényi Józsefnek. Tőle tanultam meg azt, hogy soha nem szabad más segédjének lenni, inkább az ember nyomorogjon, inkább évekig ne kapjon megbízást, de csak a saját munkáját csinálja. Mert annál rettenetesebb élethelyzetet, amikor valaki más életművét csinálja meg, és ő sehol nincs megemlítve, annál nem tudok rosszabbat elképzelni. Egy megkeseredett lelkiállapot jön létre emiatt. Ettől a mogorva, megbántott embertől a legfontosabb dolgot az élete példáján tanultam meg: hogy csak a saját munkámat csináljam.

– *Tudatosan kereste, találta meg az útját?*

– Nem, ez teljesen véletlen volt, amikor kialakult, hogy én szobrásznak készülök. Akkor még kitanultam a kőfaragó szakmát is. A főiskolán a viaszveszejtési bronzöntési eljárást tanultam meg, ami mind hozzájárult ahhoz, hogy például, ha egy köztéri munkám elkészül, akkor azt meg tudjam cizellálni, be tudjam patinázni. A fa viszont állandóan jelen van az életemben. Különböző színű fák – csodálatos, vörös, nagyon kemény tiszafákkal dolgozom. Például, amikor Bartók daljátéka, „A kékszakállú herceg vára” inspirált, az alapján kezdtem el egy munkát csinálni tiszafából, amikbe különböző egzotikus fából betéteket raktam. Kanalakat faragok, de ezek a csatornák egyben kottafejek, és a zene ütemére én ezeket a csatornákat meggyötöröm, a csatornákat néha becsomósodik, szabályosan egy csomót faragok rá. Vibrálnak, mozognak a csatornák, amelyek egyben kottafejek is, és ahogy elhelyezem ezt egy alapon, ez a „kékszakállú...”, tehát ez a dallam jön ki a stilizált csatornákból, kottafejek alapján. Jövőre, ha lesz egy életműkiállításom, akkor természetesen ez is ki lesz állítva.

– *Ez a habzó indulatú életigenlés, ez is az ősök génjeiből fakad?*

– Székely nagyapám szerszámkovácsként dolgozott egy kőfaragóüzemben. Döbbenetesen érdekes dolog, hogy hatvan évvel később, én, az unokája kőfaragóként valószínűleg ugyanolyan szerszámokat használtam, mint amiket valamikor nagyapám kovácsolt. Viszont mindig nagyon érdekelték a szellemi tevékenységek, az anyagi dolgoknál mindig sokkal előbbre valónak, nemesebbnek, emberhez méltóbbnak találtam, úgyhogy szellemi tevékenységet akartam végezni mindenképpen. Emberi nagy példaképem Domokos Pál Péter. A bátorság, hogy fazekasnak álcázva 1929-ben bement Moldvába, minden veszélyt vállalva végezte azt a felderítő kutatómunkát, ami mindenképpen szükséges volt a csángó magyarok megismertetéséhez, később könyvet írva róluk. Megjelent az első fotóalbumom, mert kényszerűen éreztem arra, hogy megörökítem ezt a megrendítő, fantasztikus világot. Színes volt, vizuális volt, festői pompában, gazdagságban jelent meg, ugyanakkor a hihetetlen szegénység, nyomor, emberi megaláztatások számtalan példájával találkoztam. Egy idő után nem tudtam szabadulni ettől, úgy éreztem, hogy erkölcsi kötelességem visszajárni, visszavinni a fotókat, évente egyre többször mentem ki, és egyre több falut akartam megismerni. Mert 295 000 katolikus van, ezek mind magyarok. Ezek közül napjainkban már csak körülbelül 70 000 beszél magyarul, de nekem még mind az öt északi csángó, sziszegő

nyelvjárású faluból sikerült hangfelvételeket kihoznom. „Isztenem, Isztenem, kici Krisztuska” – ebben az archaikus, különleges, sziszegő nyelvjárásban beszéltek. Napjainkban már csak kettőben beszélnek ezen a sziszegő nyelven. Mindig így beszéltem velük, mondta is egy idősebb csángó bácsi, hogy „Kenddel szeretek tanácsolgatni, mert kend érti ezt az igaz magyar nyelvet, amit műnk beszélünk, csak most bévegyült a nyelvünkbe az oláh szó, emiatt romlik a csángó nyelv.”

– *Gyönyörű! De azért magának is kellett bátorság ahhoz, hogy oda menjen!*

– Igen. A hetvenes-nyolcvanas években valóban így volt. Most már teljesen szabadon lehet menni. Nem akartam bajt hozni a háziakra, tehát igyekeztem késő éjjel vagy kora hajnalban megjelenni vagy távozni, hogy a falvakban létező besúgó embereknek a figyelmét elkerüljem, a milicistákkal ne találkozzam.

– *Tudja azt a pillanatot, amikor ez a fajta kíváncsiság szenvedéllyé vált?*

– Talán, amikor a második utam során visszavittem a falvakba a színes fényképeket, és láttam ezeknek a meggyötört, meggyalázott, szerencsétlen sorsú hajdani magyaroknak az örömét, hogy életükben először tartanak Fuji színes képeket a kezükben. Magyarországiak jártak ott, de én voltam az egyetlen, aki rendszeresen visszajárt. Voltak olyan torokszorító események is, ez már a Ceausescu-rendszer második felében, amikor valamelyik faluból megszökött egy fiatal csángó ember, kijutott Olaszországba, és a román hatóság azzal büntette az otthon maradtakat, hogy minden kapcsolatot megszakított, tehát levelek nem juthattak el a családhoz. Hozzám küldött leveleket a fiatalember, ezeket a leveleket én vittem el a családnak és a család üzeneteit, amit magnóra vettem, kijuttattam a fiatalember címére. Aztán, amikor megjelent az első fotóalbumom, akkor kitiltottak.

– *Épp ezt akartam mondani, hogy bizony, maga is megjárta a román börtönöket és fogdákat.*

– Ilyen is volt.

– *És olyan is volt, hogy nevet változtatott.*

– Igen. Az eredeti nevem a Csoma Gergely. Aztán kitaláltam azt, hogy új nevet kérek hivatalosan, de a magyar kommunista Belügyminisztériumnak nem lehetett elmondani a valódi indokot, egy elterelő mesét kellett találni, hogy én mindenképpen megtagadom az atyai nevemet családi problémák miatt. A magyar hatóságok bevették ezt, megkaptam az új személyi igazolványomat, és azonnal beadtam a kérelmet egy új útlevele. Ez alapján minden gond nélkül tudtam továbbra is mozogni a határon.

– *Már akkor tudta, hogy nyomon fog követni sorsokat, hogy 30 év múltával egy újabb fotóalbumban dokumentálhassa a történéseket?*

Kezdetben nem, de mivel teltek az esztendőök, akiket én egyszer megismertem, azokhoz állandóan visszajártam, és közben örökké léptem tovább, nem akartam egy falunál leragadni. A teljes moldvai magyar településrendszerben gondolkoztam, és meg akartam ismerni elsősorban a sziszegő nyelvjárású, a legrégebbi, legarchaikusabb falvakat, de a különböző székely kirajzások falvait is. Ott lakhattam ezeknél az embereknél. Bennem elevenen élnek ezek a petróleumlámpás, döngölt padlójú, kicsi, náddal fedett csángó házak, amelyekből már alig van, mert a külföldön dolgozó fiatalok ezeket lebontják, új házakat építenek, de én még ebbe a világba kerültem bele, én még megtapasztaltam a kántorok világát, akik elmondják, hogy micsoda embertelen dolgokkal és lépésekkel szüntették meg a magyar nyelvet és világot. Hihetetlenül megrendített a sorsuk. Én annál torokszorítóbb és megrendítőbb dolgot nem tudok elképzelni, minthogy valaki jelen legyen egy hétszáz évvel ezelőtti archaikus nyelven beszélő magyar szórvány falu végnapjaiban – s állandóan dokumentálhatom ezt. Engem számtalanszor gúnyoltak és vádoltak azzal, hogy naciona-

lista vagyok. Hihetetlenül fáj ez a vád, mert pontosan tudom, hogy ha én egy hasonló körülmények között lévő indián népcsoporttal foglalkoznék, vagy egy afrikai törzssel, akkor soha ilyen aljas és elkészerítő, degradáló váddal nem szembesülök. Én egy meggyötört magyar népcsoportot tudok a saját és a családom pénzéből rendszeresen látogatni, mert arra nem volt lehetőség, hogy eljussak az Amazonas mentére. Arra sem volt, hogy Hokkaidó szigetére eljussak az ainukhoz, de arra igen, hogy Moldvába évente nyolc-tíz alkalommal kimenjek. Most már, Istennek hála, úgy alakult, hogy a falusi névadóknak vagy a magyar történelem jeles alakjainak, Szent Lászlónak, Szent István királynak, vagy jeles csángó embereknek emléket tudok állítani, szobrokat tudok készíteni, amelyeket társadalmi munkában csinálók, mert szegényeknek arra nincs pénzük, hogy ezt megfizessék.

Petrus Neumannak, Bogdánfalva utolsó magyar nyelvű papjának mellszobra (Bogdánfalva, 2018. Szilvafa, 80 cm)
(Csoma Gergely felvétele)

nőbe. Aztán mondtam neki, hogy nem egybe, hanem több tízezerbe bolondultam bele, de ezt meg kell tenni, mert rajtam kívül nem teszi meg senki. És akkor tényleg egy eldugott kicsi faluba mentem, és egy 16 négyzetméteres parasztházban kialakítottam egy olyan tantermet, ahol a sarokban volt az ágyam, a falusi asztalossal csináltunk két hosszú, keskeny asztalt, meg 5–6 padot, és oda ültek a gyerekek. Több hónapig letört ágakkal a sárba írtuk a magyar szavakat, mert nem volt semmi.

– *Kinckereső kisködmön...*

– Döbbenetes dolog, hogy tényleg ugyanezeket a történeteket éltem át, amit gyerekkoromban Móra Ferenc történeteiben olvastam. Egy idő után kaptam füzeteket, golyós-

– Amikor tanárként dolgoztam, akkor Szent László-legendákat játszottam el a gyerekekkel, mintha kis színházi előadások lennének, ezeket aztán a szülőknek, nagyszülőknek játszottuk, és ez nagyon jó közösségteremtő lehetőség volt arra, hogy a gyerekek élményeken keresztül tanuljanak. Amikor Csíksomlyóra vittem a gyerekeket, felkészítettem őket. Mária-himnuszokat tanítottam nekik, magyar imádságokat, csángó népdalokat tanítottam vissza, és ezek a gyerekek hihetetlen boldogan szívták magukba ezeket a dolgokat. Természetesen a hatóság emberei megpróbálták ezt megakadályozni.

– *Megint csak azt kérdezem, mikor érezte azt, hogy most már az is kevés, hogy dokumentálja, fotózza ezt az elmúló világot? A szobraival a magyar világ jeleit hagyja a falvakban? Mikor érezte azt, hogy ennél is több kell, az, hogy tanítóként újraélessze a magyar iskolát?*

– Én Magyarfaluba, a legkeletibb csángó faluba mentem ki tanítani. A csángó szövetség vezetősége kérte, hogy vállaljam el, aztán szegény feleségem nagy nehezen beleegyezett.

– *A családjá, gondolom, a névváltoztatást is nehezen viselte.*

– Hát igen, mert az mind a két gyerekemre is hatott. Aztán, amikor bejelentettem, hogy kimegyek tanárnak, akkor a feleségem rémült meg, feltételezvé, hogy esetleg 48 évesen belebolondultam egy csángó

tollakat. Azzal a naiv hittel mentem ki, hogy egy év alatt megtanítom őket írni, olvasni magyarul, és bizonyos dolgokat meg fognak tanulni. Ez hibátlanul bekövetkezett. Este, amikor sétáltam a faluban, volt úgy, hogy a kis tanítványaim a többi gyerekeknek tanították, hogy „nézd, mit tanultam a magyarnál az iskolában...” Ez óriási élmény volt, természetesen.

– *És megmaradt a magyar iskola azután is, hogy otthagytát?*

– Igen, most már sikerült a román iskolába is beharcolni. Moldvában most körülbelül 27 helyen zajlik magyartanítás. A gyönyörű szép archaikus magyar tájnyelv egyik művészi rangú képviselője az a Lakatos Demeter, aki soha nem járhatott magyar iskolába. És annak ellenére csángó magyar emberként írta le élményeit, a falusi eseményeket: „A homályok eszterfélé lánognak / Havaszok isz pirosz tűzben lobognak / Mint aranyhullámok az égből szállnak / Ilyentájt a költők bámulva állnak / Hegyek isz, erdők isz felvilágodnak / Utolsó napsugarak a sziklán táncolnak / Nap felkerülte világát, mint egy sztráng / Ész moszt utolján marad egy veresz láng / hedzsek után a nap sendben leszentul / Faluba lasszackán beszötétül / Csillagok felrobbannak az égre ott fenn / Sz földre leszáll újbúl a szent send / Dzsönyörködöm a nap szentülészekbe / Fekszik le a nap arany fészkiye / Ész szelidend, a napot hátránézve, mikor körötte minden aranyba fesztve.” Ezt az embert számtalanszor meggyötörték, megfélemlítették, elkobozták a verseit. Lakatos Demeter még 1954-ben, amikor születtem, azt írta, hogy „lédzs büszke fiam, kemény, mint a csángó mondja, beteljeszedett az apának és a fiának is a gondja, megérted, madzsarul tanulni”.

– *Most csendüljön fel a Berka együttes „Csángóországba” című lemezéről a „Meddig él a szerelem?”*

– Igen, a csángók már képesek komoly művészi színvonalon megjelenni, tehát ha lehetőséget kapnak, akkor végre ők is meg tudják mutatni, mit tudnak. Ez mindig is megvolt ebben a szerencsétlen, meggyötört, románná váló népcsoportban. Nekünk a legősibb, legrégebbi magyar testvéreink, akik a történelmi Etelköznek a peremvidékén élnek, a múltjuk, azt lehet mondani, hogy szinte teljesen ismeretlen. Amiket tudunk róluk, azok is 600–700 évre mennek vissza. Két évvel ezelőtt megjelent a minden fotóalbumomnál fontosabbnak tartott könyvem, „A megkötött idő”, amely 680 oldalon keresztül csángó szóbeli hagyományokat dolgoz fel, archaikus imákat, ráolvasó verseket, 30 csángó falu népmeséit, népi gyógyászati eljárásokat, eredettörténeteket. Könnyen lehet, hogy húsz év múlva az utolsó északi csángó szó is eltűnik, és ahogy a liberális gondolkozású testvéreink szenvednek attól, ha bármilyen népcsoportnak a gyermeke elfelejti a gyökereit és a kultúráját, egy pillanatra érezzék át azt a fájdalmat, amikor ez történetesen egy magyar népcsoport tagjával vagy egy magyar eredetű falu lakóival történik! Ez ugyanolyan megrendítő és fájdalmas.

*Külsőrekecsini nagymama unokájával Csíksomlyón
(Csoma Gergely felvétele)*

– *Maga az idővel fut versenyt vagy vív kíméletlen harcot: újra és újra visszatérő motívuma munkásságának az idővel folytatott küzdelem és a csángóság felmutatása. Ez a legfontosabb?*

– Világos volt számomra, hogy ebben a hatalmas román tengerben a mindenfajta erdélyi utánpótlás, támogatás, magyarországi kapcsolatok nélkül élő moldvai csángó magyarok megtartó papok, megtartó tanárok nélkül teljes beolvadásra: a megsemmisülésre vannak ítélve. Feleségem révén, aki japán nyelvet tanít, ismerem a Hokkaidó szigetén élő ainuknak a történetét, de a Kalahári sivatagban élő kicsi busmanoknak a sorsa is megrendített. Mindig is fogékony voltam az észak-amerikai indiánoknak a tragédiájára, a spanyolok által elpusztított hatalmas indián kultúrák tragédiájára. Én villámgyorsan, azonnal, érzelmileg tudatosan is teljes párhuzamot véltem felfedezni a moldvai csángó magyarok és minden meggyötört, bedarált, megsemmisített kisebbség sorsa között. Kénytelen voltam őket megkérni, hogy a hagyományaikat mondják el. Csodálatos szépen elmondtak dolgokat, amikre még emlékeztek. Nagyon sokáig, körülbelül 30 évig nem gondoltam arra, hogy ezeket valamikor majd feldolgozom. Nagy nehezen elkezdtem leírni a kazettákon lévő dolgokat, és akkor döbbsentem rá, hogy ez alatt a 40 év alatt mennyi pótolhatatlan dolgot sikerült rögzítenem. Tehát az idővel való versenyfutással ekkor szembesültem, és azzal a torokszorító fájdalommal, hogy nem voltam tudatosabb, hogy valakit jobban nem faggattam ki. A Kokosz Véron nevű, utolsó észak csángó varázslónőről beszélek, aki egyben bábaasszony is volt, de rontásokat is ki tudott oldani, betegségeket gyógyított, az állatgyógyászatához is értett, legendákat tudott elmesélni. A pap nem volt hajlandó eltemetni, mert hogy, úgy mond, babozott meg őnt is öntött, de a lényeg az, hogy a Kokosz Véron, akárcsak számos faluban a hasonló sorstársai, rengeteg ősi tudásnak az őrzői voltak. Ezeket szóltatom meg többek között ebben „A megkötött idő” című könyvben. Most már szinte nincs kitől gyűjteni. A csángó fiatal már nem azt az édes patakcsobogású, csodálatos képekben gazdag csángó tájnyelvet beszéli, az elsődleges nyelvi élménye már a román nyelv.

– *Csoma Gergely az elmúlás dokumentátora is, felmutatója is, a vele szembemenetelő, azt feltartóztatni, lassítani akaró harcos is?*

– Ez mind igaz. Ugyanakkor az a mérhetetlen emberi fájdalom és szomorúság, amit én ott tapasztalok, kényszerített arra, hogy egy idő után ne csak fotózzak, meg néprajzi gyűjtéseket végezzek, hanem bizonyos olyan történeteket, amikkel én szembesültem, és amik megráztak, azt vagy novellában, vagy kisregényben dolgozzam fel. Pontosan tudom, hogy nem annak a 200 embernek dolgozom, akik az én olvasóim, hanem annak az egy vagy két embernek dolgozom, aki 200 év múlva véletlenül beül a Széchényi Könyvtárba, előveszi az ott megőrzött, porosodó könyveimet, és 200 év múlva rá fog döbbsenni arra, hogy ezek a moldvai katolikus románok ezek tényleg magyarok voltak, és így beszéltek. Az egyiptomi piramisokat én élőben nem láttam, rengeteget olvastam róluk, mind érdekel, de arra gondolok, hogy a csángók most pusztulnak. Tehát a piramisok - ugyanúgy, ahogy a világ csodái - megvárnak, ha majd egyszer, valamikor odajutok, de a csángó világ nem tud megvárni, mert az beolvad, és ezt a beolvadást, ha meggátolni nem is lehet, de egyes embereket ki tudunk közülük emelni, meg tudunk menteni, olyan fáklya-emberekké tudjuk nevelni, amilyen Petrás Marika, vagy Iancu Laura, vagy Gábor Felícia, vagy Bogdán Tibi, vagy mondhatnék többet is. Ezért kell dolgoznunk. Mindig lehet kiemelni közülük egy tehetséges, fiatal embert, fiatal lányt, akiket meg lehet noszogatni, és magasabb szintre juttatni.

– *Maga egy végtelenül érzelmvezérelt ember. Igaz?*

– Természetesen, igen. Néha elsírom magam, és nem szégyellem a könnyeimet, amikor megrendítő dolgokkal találkozom. Nemcsak népdalokat, hanem szent énekeket meg zsolnárokat is éneklek, nem érdekes, hogy az egyik református, a másik meg katolikus. Gyö-

nyörű dallam, ez a fontos, gazdagítja az életemet, és amikor 15 órán keresztül utazom ki Moldvába, akkor is nagyon gyakran végigéneklek az utat, verseket mondok.

– *Számítógépe nincs, mobiltelefonja sincs, de abban biztos vagyok, hogy a Jóistennel beszélgető viszonyban van.*

– Igen. Igen. Igen. Ez az én belső ügyem. Annyit akarok elmondani még, hogy nagy szeretettel kell megköszönnöm annak a munkatársamnak, aki az első pillanattól mellettem állt, és viszonylag keveset veszekedett velem, és támogatót, és szerkesztette a könyveimet. A feleségemről van szó. Elviselte, hogy nem keresek pénzt. Egy átlag magyar nő egy év után kirúgott volna, és a feleségem már 44 éve itt van velem, elfogadta ezt az örületemet, de elfogadta azt is, hogy ez fontos dolog, támogató, úgyhogy most is hivatalosan megköszönöm neki.

– *Ez jól fog esni neki. És a gyerekei? Azok viszik tovább ezt az örületet, vagy csak tisztelettel adóznak neki?*

– Hát, ahogy az lenni szokott, ez nem így van. A feleségemnek a keleti érdeklődését a fiam örökölte, koreai történészként dolgozik, nyolc könyvet írt már Korea történelméről. Van egy koreai menyem és három csodálatos, kis, mandulaszemű, értékes unokám, fél magyar, fél koreai emberkék. Itt élnek Magyarországon, hibátlanul beszélnek magyarul, és minden hétvégén a koreai iskolában is ott vannak, mert két kultúrájú emberek, és ezáltal gazdagabban lesznek. A lányom pedig Katalóniában van, ő textiltervező.

– *Fogalmazhatok úgy, hogy Kodály „Psalmus hungaricus”-a egyfajta apoteózis is mindannak, amiről mi beszélünk, ami a csángók világa, és ami Csoma Gergely élete?*

– Igen, meg kell őriznünk azokat az értékeket, tartásokat és kincseket, amelyek csak ránk jellemzőek, és ez a hűség, amit én Péter bácsitól, Domokos Pál Pétertől tanultam, számomra példaértékű volt. Ezt igyekszem én is az életemben megvalósítani.

Csűrös Csilla

Lőrinc Celesztin, a Csángó Rádió megalapítója*

Egészséget! – így köszöntött egy idős férfi, amikor elmentem mellette az egyik moldvai csángó faluban. Irultam-pirultam – nekem kellett volna előre köszönni, de az öreg megelőzött.

Egészséget! – válaszoltam vissza. Jól megnéztem a férfit. Arca egy nagy ráncos edény, szinte megszámlálhattam az éveket rajta. De látszott a dolgozó munka is, bizony, aki itt él, nem lottó ötösből szerzi a mindennapi betevőt. Ezer kilométerre lehetünk Budapeستől.

Itt jövogetnek és menegetnek az emberek. Ha valaki arra kíváncsi, hogy hol lakom, azt kérdezi: – Na, és hol ül?

Ha pedig nagy lesz aznap a forróság, azt mondják: erőst melegecske lesz nemsokára.

Tündéri világ ez, múltunk, magyarságunk tapintható, látható, hallható darabja. Bizony megrikat, ha nézzük, hallgatjuk őket. Ilyen lehetett a Kazinczy nyelvújítása előtti magyar

* Elhangzott laudációként a Magyar Örökség díjátadó ünnepségén a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében, 2018. szeptember 29-én. (A szerk.)